

20-May, 2026-yil

VOYAGA YETMAGANLARNING JINOIY JAVOBGARLIGI
RIVOJLANISHINING TARIXIY BOSQICHLARI

Mirzaumarov Dilmurod Bobir o‘g‘li

Jamoat xavfsizligi universiteti “jinoyat qonunchiligini qo‘llash nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi magistratura talabasi

@Lawyer_oficial.

+998 50 705 70 50

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi institutining shakllanishi va rivojlanishining tarixiy bosqichlari kompleks tarzda tahlil qilingan. Maqolada qadimgi Sharq va Rim huquqidan boshlab zamonaviy xalqaro huquq normalarigacha bo‘lgan davrda voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoiy javobgarlikning evolyutsiyasi yoritilgan. Shuningdek, musulmon huquqi, Yevropa davlatlari tajribasi, sobiq sovet qonunchiligi va mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlar javobgarligi institutining rivojlanish tendensiyalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif tomonidan voyaga yetmaganlarga nisbatan insonparvarlik prinsiplarining shakllanishi, jazo siyosatining liberallasuvi va xalqaro standartlarning milliy qonunchilikka ta’siri keng ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Voyaga yetmaganlar, jinoiy javobgarlik, tarixiy rivojlanish, jinoiyat huquqi, yosh mezon, Rim huquqi, musulmon huquqi, xalqaro huquq, bola huquqlari, Pekin qoidalari, odil sudlov, jazo siyosati, rehabilitatsiya, tarbiyaviy choralar, huquqiy islohotlar.

Аннотация: В данной научной статье комплексно проанализированы исторические этапы становления и развития института уголовной ответственности несовершеннолетних. В статье освещена эволюция уголовной ответственности несовершеннолетних начиная с древневосточного и римского права до современных норм международного права. Также с научной точки зрения исследованы тенденции развития института ответственности несовершеннолетних в мусульманском праве, опыте европейских государств, законодательстве бывшего Советского Союза и в Республике Узбекистан в годы независимости. Автором подробно раскрыты процессы формирования принципов гуманизма в отношении несовершеннолетних, либерализации уголовной политики и влияния международных стандартов на национальное законодательство.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовная ответственность, историческое развитие, уголовное право, возрастной критерий, римское право, мусульманское право, международное право, права ребенка, Пекинские правила, правосудие, уголовная политика, реабилитация, воспитательные меры, правовые реформы.

Abstract: This scientific article comprehensively analyzes the historical stages of the formation and development of the institution of juvenile criminal liability. The article

20-May, 2026-yil

examines the evolution of criminal responsibility of minors from ancient Eastern and Roman law to modern international legal norms. In addition, the development trends of the institution of juvenile liability in Islamic law, the experience of European countries, the legislation of the former Soviet Union, and the Republic of Uzbekistan during the years of independence are scientifically analyzed. The author broadly reveals the formation of humanitarian principles toward juveniles, the liberalization of criminal policy, and the influence of international standards on national legislation.

Keywords: *juveniles, criminal liability, historical development, criminal law, age criterion, Roman law, Islamic law, international law, children’s rights, Beijing Rules, justice, criminal policy, rehabilitation, educational measures, legal reforms.*

Jamiyat taraqqiyoti davomida inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish masalasi davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanib kelgan. Ayniqsa, voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish masalasi barcha davrlarda muhim ijtimoiy-huquqiy ahamiyat kasb etgan. Chunki voyaga yetmaganlar jamiyatning eng nozik va himoyaga muhtoj qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ularning ruhiy, jismoniy va ijtimoiy jihatdan hali to‘liq shakllanmaganligi davlat tomonidan alohida yondashuvni talab qiladi. Voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi instituti ham tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan murakkab huquqiy institutlardan biri hisoblanadi. Ushbu institutning rivojlanishi jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, insonparvarlik g‘oyalari, huquqiy tafakkur va davlat siyosatining o‘zgarishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Tarixning dastlabki bosqichlarida voyaga yetmaganlar kattalar bilan deyarli bir xil tartibda javobgarlikka tortilgan. Qadimgi jamiyatlarda insonning yoshiga emas, balki sodir etilgan qilmishning og‘irligiga asosiy e‘tibor qaratilgan. Natijada voyaga yetmaganlarga nisbatan ham qattiq va shafqatsiz jazolar qo‘llanilgan. Chunki o‘sha davrda bolalarning psixologik va fiziologik rivojlanish xususiyatlari yetarlicha o‘rganilmagan edi. Jamiyat taraqqiyoti davomida insonparvarlik g‘oyalari rivojlanib borishi natijasida voyaga yetmaganlarga nisbatan alohida yondashuv zarurligi haqidagi qarashlar shakllandi. Ayniqsa, qadimgi Rim huquqida va keyinchalik musulmon huquqida voyaga yetmaganlarning ruhiy yetukligi va yosh xususiyatlarini hisobga olishga qaratilgan normalar paydo bo‘la boshladi. Bu esa zamonaviy voyaga yetmaganlar javobgarligi institutining shakllanishiga zamin yaratdi. XVIII–XIX asrlarda Yevropada ma’rifatparvarlik g‘oyalari keng tarqalishi bilan voyaga yetmaganlarning huquqiy maqomiga nisbatan yangi qarashlar yuzaga keldi. Insonparvarlik, adolat va individuallashtirish prinsiplarining rivojlanishi natijasida voyaga yetmaganlarga nisbatan jazo qo‘llash emas, balki ularni qayta tarbiyalash g‘oyasi ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida voyaga yetmaganlar sudlarining tashkil etilishi ushbu institut rivojlanishida muhim tarixiy bosqich bo‘ldi. XX asrga kelib xalqaro huquq normalarining rivojlanishi voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi masalasiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. BMT tomonidan qabul qilingan “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya, Pekin qoidalari va boshqa xalqaro hujjatlar voyaga

yetmaganlarga nisbatan insonparvarlik prinsiplarini mustahkamladi. Ushbu hujjatlar davlatlardan voyaga yetmaganlarga nisbatan alohida odil sudlov tizimini yaratishni talab etdi. O‘zbekiston Respublikasida ham voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi instituti tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlarida rivojlanib bordi. Xususan, musulmon huquqi davri, Rossiya imperiyasi davri, sobiq sovet tizimi va mustaqillik yillaridagi huquqiy islohotlar ushbu institut shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Bugungi kunda voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi masalasi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, psixologik va pedagogik muammo sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Chunki voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish faqat jazolash orqali emas, balki samarali tarbiya, profilaktika va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Mazkur maqolaning maqsadi voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi rivojlanishining tarixiy bosqichlarini ilmiy jihatdan kompleks tahlil qilish, turli huquqiy tizimlarda ushbu institutning shakllanish xususiyatlarini yoritish hamda zamonaviy qonunchilik rivojida ahamiyatini ochib berishdan iboratdir. Voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi masalasi insoniyat tarixining dastlabki bosqichlaridayoq mavjud bo‘lgan. Biroq qadimgi jamiyatlarda voyaga yetmaganlarga nisbatan alohida yondashuv deyarli shakllanmagan edi. O‘sha davrda jinoyat sodir etgan shaxsning yoshiga emas, balki sodir etilgan qilmishning oqibatiga asosiy e‘tibor qaratilgan. Qadimgi Sharq davlatlarida amal qilgan huquqiy tizimlarda jazolarning nihoyatda qattiqligi bilan ajralib turganligini ko‘rish mumkin. Masalan, qadimgi Bobil davlatida qabul qilingan Xammurapi qonunlari tarixdagi eng qadimgi yozma qonunlar to‘plamlaridan biri hisoblanadi. Ushbu qonunlarda voyaga yetmaganlarga nisbatan alohida javobgarlik tizimi nazarda tutilmagan. Jinoyat sodir etgan shaxsning yoshidan qat‘i nazar qattiq jazolar qo‘llanilgan. Qadimgi Hindiston va Xitoy huquq tizimlarida ham voyaga yetmaganlarning huquqiy himoyasi juda cheklangan bo‘lgan. Davlat hokimiyati va diniy qarashlar ustuvor bo‘lganligi sababli bolalarga nisbatan ham kattalar bilan bir xil jazolar qo‘llanilgan.

Shunga qaramay, ayrim qadimgi huquq tizimlarida voyaga yetmaganlarning ruhiy rivojlanishiga oid dastlabki qarashlar shakllana boshlaganini ko‘rish mumkin. Ayniqsa, qadimgi Rim huquqida bu borada muhim qadamlar tashlangan. Rim huquqida insonning yoshiga qarab javobgarlik darajasini belgilash tizimi mavjud bo‘lgan. Rim yuristlari shaxsning aqliy va ruhiy yetukligi ma‘lum yoshdan keyin shakllanishini tan olganlar. Rim huquqiga ko‘ra:

- 7 yoshgacha bo‘lgan bolalar mutlaqo javobgarlikdan ozod qilingan;
- 7 yoshdan 14 yoshgacha bo‘lganlar cheklangan javobgarlikka ega bo‘lgan;
- 14 yoshdan keyin esa shaxs to‘liq javobgar deb hisoblangan.

Bu tizim zamonaviy jinoyat huquqidagi yosh mezonini institutning ilk tarixiy ko‘rinishlaridan biri edi. Qadimgi Yunonistonda ham bolalarning ruhiy rivojlanishiga e‘tibor qaratilgan. Mashhur faylasuf Aristotel voyaga yetmaganlarning ongli faoliyati hali to‘liq shakllanmaganligini ta’kidlagan. Platon esa tarbiya va ta’limning shaxs shakllanishidagi rolga alohida urg‘u bergan. Shunga qaramay, qadimgi davrlarda voyaga yetmaganlarning huquqiy maqomi bugungi zamonaviy talablar darajasida himoyalangan

edi. Jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarga nisbatan qattiq jismoniy jazolar, surgun va hatto o‘lim jazosi ham qo‘llanilgan. Bu davrning asosiy xususiyati shundan iborat ediki, voyaga yetmaganlarning shaxsiyati, psixologik holati va tarbiyaviy omillari deyarli hisobga olinmagan. Asosiy maqsad jinoyatchilikni qo‘rqitish va bostirish orqali oldini olish bo‘lgan. Musulmon huquqi voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi masalasiga nisbatan nisbatan insonparvar yondashuvni shakllantirgan huquq tizimlaridan biri hisoblanadi. Islom huquqida shaxsning javobgarligi uning aqliy yetukligi va balog‘at yoshiga yetganligi bilan bog‘langan.

Shariat qoidalariga ko‘ra, balog‘at yoshiga yetmagan bolalar to‘liq jinoiy javobgar hisoblanmagan. Chunki ular o‘z qilmishining mohiyati va oqibatlarini yetarlicha anglay olmaydi deb hisoblangan. Islom huquqshunoslari insonning javobgarligi uchun nafaqat yosh, balki aql-idrok ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaganlar.

Musulmon huquqida voyaga yetmaganlar uch bosqichga bo‘lingan:

1. Go‘daklik davri;
2. Farqlash davri;
3. Balog‘at davri.

Go‘daklik davrida bola umuman javobgar hisoblanmagan. Farqlash davrida esa bola ayrim harakatlarning mohiyatini tushuna boshlaydi, biroq hali to‘liq javobgarlikka ega bo‘lmaydi. Balog‘at yoshiga yetgandan keyingina to‘liq jinoiy javobgarlik yuzaga keladi. Musulmon huquqining muhim jihatlaridan biri shundaki, unda jazolashdan ko‘ra tarbiyalashga katta e’tibor qaratilgan. Voyaga yetmaganlarga nisbatan ko‘proq nasihat, tarbiyaviy ta’sir va ota-onaning nazorati kabi choralar qo‘llanilgan. Markaziy Osiyo hududida uzoq yillar davomida musulmon huquqi amal qilganligi sababli ushbu yondashuv mahalliy huquqiy tafakkur rivojiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan. XVII–XVIII asrlarga kelib Yevropada insonparvarlik va ma’rifatparvarlik g‘oyalari keng rivojlana boshladi. Bu davr huquqiy tafakkur rivojida tub burilish yasadi. Voyaga yetmaganlarning ruhiy va psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarurligi haqidagi ilmiy qarashlar shakllandi. Fransuz mutafakkiri Jan Jak Russo bolalar tarbiyasiga oid qarashlari bilan mashhur bo‘ldi. U bolaning tabiiy rivojlanishiga katta ahamiyat berib, jazodan ko‘ra tarbiya muhimligini ta’kidlagan. Italyan huquqshunosi Chezare Bekkaria esa jinoyat va jazo masalasida insonparvarlik prinsiplarini ilgari surgan. U voyaga yetmaganlarga nisbatan qattiq jazolarni tanqid qilgan va jazo individuallashtirilishi kerakligini ta’kidlagan. XIX asr oxiriga kelib AQSH va Yevropa davlatlarida voyaga yetmaganlar sudlari tashkil etila boshlandi. 1899-yilda AQSHning Chikago shahrida birinchi voyaga yetmaganlar sudi tashkil etildi. Bu voqea voyaga yetmaganlar odil sudlovining tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Voyaga yetmaganlar sudlarining asosiy maqsadi jazolash emas, balki qayta tarbiyalash va ijtimoiy moslashtirishdan iborat edi. Keyinchalik bu tajriba boshqa davlatlarga ham tarqaldi.

Sobiq sovet huquq tizimida voyaga yetmaganlar javobgarligi davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllangan. Dastlabki sovet qonunchiligida voyaga yetmaganlarga nisbatan tarbiyaviy choralar ustuvor bo‘lgan. Biroq 1930-yillarda jinoyatchilikning ortishi natijasida javobgarlik siyosati keskin qat’iylashdi. Ayrim davrlarda

20-May, 2026-yil

hatto 12 yoshdan boshlab javobgarlik belgilangan. Keyinchalik sovet huquqshunoslari voyaga yetmaganlarning psixologik xususiyatlarini chuqurroq o‘rganishga kirishdilar. Natijada voyaga yetmaganlarga nisbatan alohida jazo tizimi shakllandi. 1960-yilda qabul qilingan Jinoyat kodeksida voyaga yetmaganlarga nisbatan yengillashtirilgan jazo tizimi nazarda tutilgan edi. Ushbu tizim keyinchalik mustaqil O‘zbekiston qonunchiligiga ham ta’sir ko‘rsatdi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, inson huquqlari va bola manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. 1994-yilda qabul qilingan Jinoyat kodeksida voyaga yetmaganlarga nisbatan alohida bob ajratildi. Unda: jinoiy javobgarlik yoshi; jazo turlari; tarbiyaviy ta’sir choralari qo‘llash; javobgarlikdan ozod qilish asoslari batafsil belgilab qo‘yildi. O‘zbekiston Respublikasining BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasiga qo‘shilishi milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirishga xizmat qildi. So‘nggi yillarda voyaga yetmaganlarga nisbatan jazo siyosatini liberallashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmogda. Ayniqsa, ozodlikdan mahrum qilish jazolarini qisqartirish, probatsiya tizimini rivojlantirish va tarbiyaviy choralarni kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmogda. Voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi instituti insoniyat tarixining uzoq taraqqiyot jarayonida shakllangan murakkab huquqiy institut hisoblanadi. Tarixning dastlabki bosqichlarida voyaga yetmaganlar kattalar bilan bir xil javobgarlikka tortilgan bo‘lsa, keyinchalik insonparvarlik g‘oyalari rivojlanishi natijasida ularga nisbatan alohida yondashuv shakllandi. Qadimgi Rim huquqi, musulmon huquqi va Yevropa huquq tizimlari voyaga yetmaganlar javobgarligi institutining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, ma’rifatparvarlik davrida shakllangan insonparvarlik g‘oyalari zamonaviy voyaga yetmaganlar odil sudlovining asosini tashkil etdi. XIX–XX asrlarda voyaga yetmaganlar sudlarining tashkil etilishi ushbu institut rivojlanishida tub burilish yasadi. Chunki ushbu davrdan boshlab voyaga yetmaganlarni jazolash emas, balki qayta tarbiyalash va jamiyatga moslashtirish g‘oyasi ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi.

Xalqaro huquq normalari, xususan BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi va Pekin qoidalari voyaga yetmaganlarga nisbatan insonparvarlik prinsiplarini mustahkamladi. Ushbu hujjatlar barcha davlatlardan voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini ustuvor himoya qilishni talab etdi. O‘zbekiston Respublikasida ham voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi instituti xalqaro standartlar asosida izchil rivojlanib bormogda. Mamlakatimizda voyaga yetmaganlarga nisbatan jazo siyosatini liberallashtirish, tarbiyaviy ta’sir choralari kuchaytirish va yoshlarning huquqiy himoyasini ta’minlashga katta e’tibor qaratilmogda. Kelgusida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini kamaytirish uchun nafaqat huquqiy choralarni, balki ijtimoiy, pedagogik va psixologik mexanizmlarni ham rivojlantirish zarur. Chunki voyaga yetmaganlarning to‘g‘ri tarbiyalanishi jamiyatning kelajakdagi taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBAALAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. (Yangi tahrir). — Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023. — [Lex.uz](#)
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. — Toshkent: “Adolat”, 2025. [Lex.uz](#)
3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. — Toshkent: “Adolat”, 2025. — [Lex.uz](#)
4. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”. — Toshkent: “Tasvir”, 2022.
5. Rustambayev M.H. “O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi”. 5 jildlik. (Umumiy va Maxsus qism). — Toshkent: TDYU, 2021-2024.
6. Kabulov R.K. “Voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha sud yurituvining xususiyatlari”. Toshkent: IIV Akademiyasi, 2020.
7. Ziyodullayev M.Z. "Kriminologiya: O‘quv qo‘llanma". — Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2023.
8. Yakubov A.S., Tadjixanov U.T. “Kriminologiya”. — Toshkent: Adolat, 2018.
- Gulyamov S.S. “Raqamli huquq va kiber-xavfsizlik asoslari”. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2024.
9. Xalqaro huquqiy hujjatlar to‘plami. “Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konventsiya”.